

صلى الله عليه وسلم

چکیده

خودباوری، به اعتماد و باور فرد به توانایی‌ها و مهارت‌های خود برای انجام موفق کارها و وظایف فردی و اجتماعی گفته می‌شود و شامل ارزشیابی مثبت فرد از ویژگی‌های خود و اجتماع پیرامون خود می‌گردد. خودباوری فرهنگی از نگاه حضرت امام خمینی (ره) این است که بنیاد و اساس خودباوری باید مبتنی بر فرهنگ باشد؛ آن‌هم فرهنگ اسلامی نه مارکسیستی و ماتریالیستی و... . امام خمینی (ره) یکی از برجسته‌ترین چهره‌هایی است که تاریخ بشریت به خود دیده است و از نظر ایشان نکته اساسی آن است؛ که ملت‌های مسلمان و دولت‌ها اگر ملی هستند کوشش کنند تا وابستگی فکری خود را از غرب بزدايند و فرهنگ و اصالت خود را بیابند و فرهنگ مترقی اسلام را که الهام از وحی می‌گیرد بشناسند و بشناسانند. ایران امروز دیگر تحمل افکار غرب‌زده و شرق‌زدگی مشتی‌خائن را ندارد؛ بنابراین، ما باید با تمام توان به استقلال فرهنگی برسیم که استقلال فرهنگی پایه و اساس کشوری آزاد و مستقل است. هدف از نوشتن مقاله، پرداختن به مسئله خودباوری و نقش مهم آن در شکل‌گیری هویت فرهنگی جامعه که باعث توسعه فرهنگی می‌شود و همگانی کردن این اندیشه و اشاعه آن از نظر امام خمینی (ره) می‌باشد. امام راحل همواره حکومت را برای مردم، با مردم و در خدمت مردم می‌خواستند و تأکید فراوان بر استقلال و خودباوری داشتند، زیرا مهم‌ترین عامل مؤثر در جهت دستیابی به حاکمیت و استقلال چیزی جز خودباوری نیست و این روحیه وقتی به وجود خواهد آمد که تحولی عظیم را در جان و درون خود به وجود آوریم؛ بنابراین باید تلاش‌های فرهنگی در این زمینه صورت بگیرد و استقلال فرهنگی و اقتصادی و سیاسی را همان‌طور که بیان شد در جامعه ایجاد کنیم و با اصلاح خود جامعه را بسازیم و با این کار مانع دخالت کشورهای دیگر شویم به‌طورکلی باید اهمیت خودباوری را درک کرد و راهکارهای آن را موردتوجه قرارداد. در این مقاله؛ مسئله فرهنگ و خودباوری، راهبردها و راهکارهای خودباوری فرهنگی از نگاه برخی صاحب‌نظران و حضرت امام خمینی (ره) مورد تبیین و تعریف قرار گرفت.

کلیدواژه: امام خمینی (ره)، اهمیت خودباوری، فرهنگ

^۱ دانش‌آموخته سطح ۲ حوزه علمیه امام خمینی (رحمه الله علیه)، شهرستان آشتیان، تماس ۰۹۳۰۴۸۹۴۲۳۸

امروز، روزی نیست که مسلمان‌ها هر کدام یک گوشه‌ای زندگی تنهایی بکنند و خودشان بین خودشان در هر کشوری یک زندگی خاص به خود داشته باشند، نمی‌شود این معنا. در یک همچون زمانی که سیاست ابرقدرت‌ها بلعیدن همه‌جاست، مسلمین باید بیدار بشوند.^۱ خودباختگی فرهنگی یکی از دردها و رنج‌های اساسی اجتماعی طی سالهای طولانی رژیم پهلوی بود که مردم می‌پنداشتند از نظر فرهنگی حقیر و بی‌محتوا هستند و بالعکس غرب دارای فرهنگی شایسته و برتر است و مردم باید پیرو آن فرهنگ باشند. پیروزی انقلاب اسلامی به این دوران حقارت‌بار و خودباختگی فرهنگی پایان داد؛ و ادبیات پایداری امام در دل خود، بذر خودباوری را کاشت و رشد و نمو داد که نشانه‌اش این بود که مردم چنین جامعه‌ای باید برای خود شخصیت و هویتی قائل باشند و به خودشان باور داشته باشند و نباید کعبه آمال و آرزوهای خود را در دیگران بیابند و خود را کاملاً منحل در غیر کنند. این ادبیات حکایت‌گر این مطلب است که ما جامعه‌ای بودیم که شخصیتی برای خود قائل نبودیم و مملکت خود را به اسامی اروپایی یا غربی تزئین کرده بودیم.^۲ در چنین فضایی ادبیات امام خمینی (ره) رشد کرد ادبیاتی که همه آن افکار را دور ریخت و جوانان موفق شدند که این باور غلط را بشکنند و بدین ترتیب تکیه بر فرهنگ خودی و اسلامی را عمیقاً باور کردند؛ و به این صورت ملت ایران به خودباوری و خوداتکایی رسید. خاستگاه و جایگاه خودباوری در نگاه اسلامی خودباوری بر پایه تکیه و اعتماد به قدرت خداوند می‌تواند منشأ تحول در زندگی اجتماعی شود؛^۳ برای نمونه در صدر اسلام مسلمانان با توجه به خودباوری دینی، توانستند تغییر اساسی در دنیای پیرامون خود به وجود آورند و به پیروزی‌های گسترده‌ای دست یابند^۴ این واقعیت مورد توجه امام خمینی نیز قرار گرفته است^۵ و چنان‌که ایشان اشاره کرده دقت در آموزه‌های اسلامی نشان می‌دهد باور به توانمندی‌های مادی و معنوی انسان در سایه شناخت خود محقق می‌شود. همچنین شناخت از خود، راهی قابل اعتماد برای شناخت خداوند است.^۶

باید مسلمین جدیت کنند مجد خودشان را پیدا کنند. بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است؛ و استقلال و موجودیت هر جامعه از استقلال فرهنگ آن نشأت می‌گیرد. حضرت امام خمینی: ای مسلمانان جهان که به حقیقت اسلام ایمان دارید! بپا خیزید. شما دارای همه چیز هستید بر فرهنگ اسلام تکیه زنید و با غرب و غرب‌زدگی مبارزه نمایید و روی پای خودتان بایستید و بر روشنفکران غرب‌زده و شرق زده بتازید و هویت خویش را دریابید. اگر بخواهید ملت شما نجات پیدا بکند نجات ملت در فرهنگ و در دانشگاه‌ها باید طرح بشود. رأس همه اصلاحات اصلاح فرهنگ است. همه مسئولان نظام و

^۱ امام خمینی (ره)، صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۳۱۹

^۲ آمدی، عبدالواحد، تصنیف غررالحکم و درر الکلم، ص ۲۳۲.

^۳ میرزا بیگی، علی، نقش نیازهای روانی در بهداشت روانی و آموزش و پرورش، ص ۳۳.

^۴ واقدی، محمد بن عمر، المغازی، ج ۲، ص ۴۴۰

^۵ امام خمینی، صحیفه، ج ۱۹، ص ۲۲۱

^۶ همان، آداب الصلاة، ص ۸۴

مردم ایران بدانند که غرب و شرق تا شمارا از هویت اسلامی تان - به خیال خام خودشان - بیرون نبرند آرام نخواهند نشست نه از ارتباط با متجاوزان خشنود شوید و نه از قطع ارتباط با آنان رنجور همیشه با بصیرت و با چشمانی باز به دشمنان خیره شوید و آنان را آرام نگذارید که اگر آرام گذارید لحظه‌ای آرامتان نمی‌گذارند.^۱ آنچه در این مقاله دارای اهمیت و ضرورت است با توجه به اینکه امروزه، جلوه‌ها و جاذبه‌ها و هیاهوی الگوی غربی، جامعه بشری را مورد هجوم بی‌امان خود قرار داده است و در غوغای دنیاگرایی، ردپای معنویت گم‌شده است، لازم است با معرفی الگوهای فضیلت و کمال، چگونه بودن و چگونه زیستن را به دیگران و به‌ویژه نسل جوان و آینده‌ساز کشور اسلامی‌مان بشناسیم. یکی از ناب‌ترین الگوها در عصر حاضر که مجموعه‌ای از صفا و پاکی، خداجویی و وارستگی، خلوص و خشیت، رضا و صبر، آگاهی اجتماعی و باطل‌ستیزی، حق‌خواهی و... را در خود جمع نموده بود، رهبر کبیر انقلاب اسلامی ایران حضرت امام خمینی (ره) بود. مردی از تبار حماسه و از قبیله خورشید که آوای کفر شکن و نهیب ستم سوزش بر صحیفه تاریخ نقش‌بست. امام خمینی (ره) شخصیتی منحصر به فرد بود که با انوار عرفان و معرفت خویش و زهد و پارسایی که داشت توانست به تمام انسان‌های حق جو و حق‌طلب خصوصاً به تمام مسلمین جهان بفهماند که انسان کامل شدن، علی‌وار زیستن و تا نزدیکی مرزهای عصمت پیش رفتن افسانه نیست. از جمله آثاری که در این زمینه می‌توان نام برد: دانایی، محمدحسین دانا، دو برادر ناگفته‌هایی از زندگی و زمانه جلال و شمس آل احمد، تهران، اطلاعات، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش؛ و آل احمد، جلال، در خدمت و خیانت روشنفکران، تهران، فردوس، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش... امید است ما ملت ایران بتوانیم در پرتو تعالیم اسلام، با تمسک به اسلام و قرآن و در جهت رهنمودهای امام بزرگوار راحلمان به سمت هدف‌های متالی این انقلاب، حرکتان را با شتاب هرچه بیشتر ادامه دهیم؛ و با خودباوری فرهنگی روز به روز زمینه‌های از بین بردن وابستگی فرهنگی را فراهم و موجب استقلال فرهنگی بیشتر شویم. روش جمع‌آوری مطالب در این مقاله کتابخانه‌ای است و تدوین آن به روش توصیفی می‌باشد.

مفهوم شناسی

دربارهٔ واژه فرهنگ تعاریف بسیار شده است. فرهنگ را می‌توان مجموعه‌ای از آداب و رسوم، اعتقادات، باورها و رفتارهایی دانست که مردمان در رفتارهای روزانه به کار می‌گیرند و با آن زندگی می‌کنند. به عبارت دیگر می‌توان گفت که فرهنگ، راه و روش یک جامعه است.^۲ «تایلور فرهنگ را در معنی؛ دانش، عقاید، هنرها، اخلاق، رسوم و سایر یافته‌های اجتماعی انسان، به کار می‌برد و مالینوفسکی آن را شامل: فرهنگ مادی، ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهای واقعی می‌داند، درحالی‌که رادکلیف براون بر این عقیده بود که فرهنگ «شکل‌های استاندارد شده رفتار، افکار و احساسات، اعضای جامعه است.»^۲ حضرت امام (ره) با گفتارها و اعمال و رفتار خود هستهٔ انقلابی را شکل داد.

^۱ امام خمینی، تقریرات، ج ۳، ص ۳۰۳

^۲ کوش، دنی، مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی، مترجم: فریدون وحید، ص ۱۰۲

مفهوم خودباوری از نگاه امام خمینی (ره) از ویژگی‌های برخوردار است. خودباوری از نگاه ایشان آن است که از جامعیت مفهوم برخوردار باشد به نحوی که کلیه ابعاد وجودی انسان را در برگیرد. حضرت امام خمینی (ره) به عنوان رهبری دینی، عارفی فیلسوف، فقیهی مجتهد و مرد سیاست و عمل، در رهنمودهایی که درباره مسائل اقتصادی و برنامه‌ریزی‌های توسعه ارائه کرده است، جامعیت مفهوم توسعه را در نظر داشته‌اند. بعد از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و پدید آمدن شرایط جدید و ضرورت تجدیدقوای کشور و ملت و اتخاذ تصمیمی قاطع و سرنوشت‌ساز برای بازسازی و شروع فعالیت‌های اقتصادی، حضرت امام خمینی (ره) طی پیامی که در یازدهم مهرماه ۱۳۶۷ صادر کردند، محورهای عمده و حیاتی، در دهه بازسازی کشور را اعلام فرمودند. بر همین اساس، دهه دوم انقلاب، دهه بازسازی و سازندگی نام گرفت. بینش جامع حضرت امام (ره) درباره توسعه و برنامه‌های اقتصادی، در این پیام کاملاً مستتر است. ویژگی دیگر خودباوری فرهنگی از نگاه حضرت امام خمینی (ره) این است که بنیاد و اساس خودباوری باید مبتنی بر فرهنگ باشد. آن‌هم فرهنگ اسلامی نه مارکسیستی و ماتریالیستی و ... خودباوری، به اعتماد و باور فرد به توانایی‌ها و مهارت‌های خود برای انجام موفق کارها و وظایف فردی و اجتماعی گفته می‌شود و شامل ارزشیابی مثبت فرد از ویژگی‌های خود و اجتماع پیرامون خود می‌گردد و در دو بعد فردی و اجتماعی قابل بررسی است. خودباوری در بعد فردی به معنای اعتماد به توانایی‌های خود برای مبارزه با چالش‌های اساسی زندگی و احساس ارزشمند بودن و به دست آوردن نیازها و خواسته‌های خود و استفاده از نتایج زحمات است و در بعد اجتماعی که در اینجا مورد توجه است، یعنی ارج نهادن به خویش‌شن شخص و اجتماع که می‌تواند نقش مهمی در پیشرفت یا عقب‌ماندگی علمی و صنعتی جوامع ایفا کند.^۱

مفهوم خودباوری که در برابر ازخودبیگانگی است و امور مرتبط با آن در ادبیات امام خمینی، با عبارت‌هایی همچون «اتکا به خویش‌شن»، «ما می‌توانیم»، «اعتماد به نفس»، «استقلال فرهنگی، سیاسی و اقتصادی» و «خودکفایی» بازگو شده است.^۲ و کلماتی همچون روح یأس و ناامیدی، سستی و تنبلی، خودباختگی، احساس حقارت و خودکم‌بینی، وابستگی فکری و فرهنگی و سیاسی و اقتصادی، در وصف افراد و جوامع ازخودبیگانه به کاررفته است.^۳ درباره فرهنگ هر چه گفته شود کم است و می‌دانید و می‌دانیم اگر انحرافی در فرهنگ یک کشور پیدا شود؛ دیری نخواهد گذشت که انحراف فرهنگی بر همه غلبه می‌کند و همه را خواهی‌خواهی به انحراف می‌کشاند.^۴ خودباوری و اعتماد به نفس اساس استقلال و شخصیت یک فرد و در نهایت یک جامعه را تشکیل می‌دهد. انسان تا خود را باور نکند، هرگز به استعداد و توانمندی‌های ذاتی خود اطمینان پیدا نمی‌کند و به دلیل عدم اعتماد به خود، جرأت و

^۱ صمد یار، حسین، نقش خودباوری در نهضت تولید علم و جنبش نرم‌افزاری و آزاداندیشی، ص ۱۲

^۲ امام خمینی، صحیفه، ج ۸، ص ۸۰

^۳ همان، ج ۲، ص ۲۵۳

^۴ همان، ج ۱۷، ص ۵۸

دانشگاه و ... در حفظ و ارتقاء و توسعه فرهنگ ملی و اسلامی مسئول می باشند. از دیدگاه امام اساس توسعه، ترقی و استقلال واقعی یک کشور و جامعه همین خودباوری است: «وقتی این اراده در یک ملّتی پیدا شد همه به کار و می ایستند و دنبال کار می روند یک ملّت وقتی خیری را بخواهد، این خواهد شد...»^۱ در بیانی دیگر به این واقعیت اشاره دارند: «باید روحیه خود را تقویت کنیم و با تمام وجود این را بپذیریم که می توانیم روی پای خود بایستیم این خیلی مهم است که ما متّکی به تخصص خود کردیم.»^۲ تأکید امام این بود که همه ما قادریم به شرط آنکه در این راستا به دو نکته توجّه کنیم، تقویت ایمان و ایجاد ارتباط افزون تر با خدا و نیز بریدن طمع از همه جا پیروزی وقتی به دست می آید که جوامع نخست به قدرت الهی اتکال پیدا کنند و سپس با شناخت این سرچشمه عظیم، جاویدان و بی نهایت توانایی های خود را ارزیابی کنند.^۳ اصرار امام بر این موضوع در مورد دانشگاهها اهمیت افزون تری دارد، ایشان عقیده دارند، پرورش های مراکز دانشگاهی در پدید آمدن چنین تفکّری دخالت مهمی دارد، باید دانشجویان به این باور برسند که فرهنگی غنی و بالنده و حتی قابل صادر نمودن دارند و متوجّه این حقیقت گردند که خودشان بدون وابستگی به اجانب و ابرقدرتها قادرند به استقلال واقعی و هویت مستقل برسند.^۴ دیگر ویژگی خودباوری در سیره و اندیشه حضرت امام خمینی (ره) این است که ایشان شرط خودباوری و توسعه و غایت آن را تربیت و تعالی انسان می دانند. مکتب حیات بخش اسلام در عین آنکه به نیازهای مادی انسان توجّه کافی مبذول داشته و گسترش علم و تکنولوژی را در جامعه اسلامی لازم می داند، توسعه را در افزایش امکانات و گسترش تسهیلات مادی خلاصه نکرده و آن را زمینه و ابزاری برای توسعه حقیقی- که همانا مذهب و متّقی شدن انسانهاست- می داند. در این دیدگاه توسعه مادی فاقد اعتبار است و هنگامی ارزشمند خواهد بود که منجر به رشد معنوی، روحی و اخلاقی انسان گردد؛ بنابراین، هدف غایی توسعه در نظام اسلامی پرورش و تکامل افراد جامعه است، چنانکه قرآن نیز می فرماید: قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَ قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا؛^۵ به درستی که رستگار شد آن کس که خویش را از آلودگی ها پاک کرد و زیانکار شد آن کس که فریفته شد (دچار رذایل گردید). اهمیت این موضوع تا بدانجاست که خداوند، یکی از بزرگترین رسالت پیامبرانش را تزکیه انسانها قرار داده است: هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ^۶ او خدایی است که در میان مردم پیامبرانی از خودشان برانگیخت تا آیاتش را بر آنان بخواند و آنها را از پلیدی ها پاک سازد و به آنها کتاب و حکمت بیاموزد و اگر چه پیش از آن در گمراهی آشکار بودند.^۷

^۱ امام خمینی (ره)، در جستجوی راه از کلام امام، ص ۱۹۱

^۲ همان، ص ۲۶۴

^۳ همان، ص ۲۶۶

^۴ همان، صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۳۹۱-۳۹۲

^۵ سوره شمس، آیه ۹ و ۱۰

^۶ سوره جمعه، آیه ۲

^۷ هدی، محّسین، مصاحبه ماهنامه اسلام و غرب، ص ۲

حضرت امام (ره) بر اساس تعالیم قرآنی، ضمن آنکه هدف از توسعه و غایت توسعه فرهنگی را، تهذیب و تزکیه انسان می‌شناسند و در برهه‌های مختلف به تعلیم و تربیت و برنامه‌ریزی برای نیروی انسانی و تربیت و پرورش و هدایت استعدادها و اندیشه‌ها پرداخته‌اند، بر کار و تولید، نظم و انضباط، پشتکار و تحقیق، جهاد و اجتهاد و ارتباط و پیوند مدرسه و دانشگاه با محیط کار، صنعت، کارخانه و مزرعه نیز به‌عنوان یک سیاست و استراتژی فرهنگی تأکید نموده‌اند: ناتمام‌ها را همه باهم باید رفع بکنیم که در رأس آن‌ها فرهنگ است. فرهنگ اساس ملت است، اساس ملیت یک ملت است. اساس استقلال یک ملت است و لهذا آن‌ها کوشش کرده‌اند که فرهنگ ما را استعماری کنند، کوشش کردند که نگذارند انسان پیدا بشود، آن‌ها از انسان می‌ترسند از آدم می‌ترسند.^۱

نتیجه‌گیری

خودباوری، به اعتماد و باور فرد به توانایی‌ها و مهارت‌های خود برای انجام موفق کارها و وظایف فردی و اجتماعی گفته می‌شود و شامل ارزشیابی مثبت فرد از ویژگی‌های خود و اجتماع پیرامون خود می‌گردد خودباوری فرهنگی از نگاه حضرت امام خمینی (ره) این است که بنیاد و اساس خودباوری باید مبتنی بر فرهنگ باشد؛ آن‌هم فرهنگ اسلامی نه مارکسیستی و ماتریالیستی و... از نظر امام خمینی (ره) نکته اساسی آن است؛ که ملت‌های مسلمان و دولت‌ها اگر ملی هستند کوشش کنند تا وابستگی فکری خود را از غرب بزایند و فرهنگ و اصالت خود را بیابند و فرهنگ مترقی اسلام را که الهام از وحی می‌گیرد بشناسند و بشناسانند. ایران امروز دیگر تحمل افکار غرب‌زده و شرق‌زدگی مشتی خائن را ندارد؛ بنابراین، ما باید با تمام توان به استقلال فرهنگی برسیم که استقلال فرهنگی پایه و اساس کشوری آزاد و مستقل است. افراد خودباور خودشان تصمیم می‌گیرند، فکر می‌کنند و مسیر فکری خود را در زمینه‌های مختلف تعیین می‌کنند. در این مقاله اهمیت خود باوری بیان شد و دانستیم که انسان باید خود را باور داشته باشد و به استعداد و توانمندی‌های ذاتی خود اطمینان داشته باشد و با اعتماد به خود، جرأت و جسارت دست زدن به کارهای عظیم را داشته باشیم و ادامه زندگی و پیشرفت را، تنها با تکیه بر دیگران ندانیم؛ بنابراین تا زمانی که این تحول که ما می‌توانیم مسائل و مشکلاتمان را خودمان حل کنیم در ما وجود داشته باشد هیچ‌گاه گسستی نخواهد بود. راهکارها و راهبردها بیان شد و نتیجه؛ ما برای آزاد بودن و آزاد ماندن و از زیر یوغ بیگانگان درآمدن باید استقلال داشته باشیم؛ و اگر ما استقلال فرهنگی نداشته باشیم خودمان نیستیم و خودمان را باور نداریم. امروز ما وظیفه داریم با حفظ آرمانهای امام دست ابرقدرت‌های بزرگ را از کشور قطع، آنان را ناامید و مأیوس کنیم؛ بنابراین باید تلاش‌های فرهنگی در این زمینه صورت بگیرد. در آخر به بیان عوامل فردی و اجتماعی تضعیف کننده این باور پرداختیم. پس دانستیم که تنها راه سازندگی و از زیر یوغ درآمدن کشورهای غربی اصلاح خودمان است. آرمان‌های امام راحل اکسیر حیات‌بخش جامعه اسلامی ایران بوده و هست و اندیشه‌های برجای‌مانده از ایشان

^۱ امام خمینی (ره)، آداب الصلاة، ص ۵۸

همچون نور هدایت بر پهنه ایران اسلامی می‌تابد و بهره‌مندی و به کار بستن آن می‌تواند تداوم‌بخش آرمانهای آن حضرت باشد.

فهرست منابع

الف: کتاب‌ها

۱. قرآن کریم.
۲. امام خمینی (ره)، صحیفه امام، شرکت سهامی چاپخانه وزارت ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۶۱.
۳. _____، در جست‌وجوی راه از کلام امام، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۱.
۴. اکبر زاده، فریدون، شناخت فرهنگ، نشر عرش پژوه، تهران، ۱۳۸۵.
۵. امام‌جمعه زاده سید جواد، مهربابی کوشکی راضیه، بازنمایی معنای اعتماد سیاسی در زندگی سیاسی امام خمینی، مجله پژوهشنامه انقلاب اسلامی، شماره ۸، ۱۳۹۲ ش.
۶. _____، الطلب و الاراده، تهران، مؤسسه تنظیم و چاپ چهارم، ۱۳۸۷ ش.
۷. _____، آداب الصلاة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ شانزدهم، ۱۳۸۸ ش.
۸. _____، تقریرات فلسفه امام خمینی، تقریر سیدعبدالغنی اردبیلی، تهران، مؤسسه تنظیم و چاپ دوم، ۱۳۸۵ ش.
۹. _____، کشف اسرار، تهران، محمد، بی‌تا. تهران، ۱۳۶۱.
۱۰. _____، ولایت فقیه، حکومت اسلامی، تهران، مؤسسه تنظیم و چاپ بیستم، ۱۳۸۸ ش.
۱۱. آمدی، عبدالواحد، تصنیف غررالحکم و درر الکلم، تحقیق مصطفی درایتی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۶ ش.
۱۲. براندن، ناتانیل، کتاب صوتی قدرت خودباوری، مترجم: بهاره دادرس، گوینده: نازنین آذر سا، ناشر صوتی: آذر سال (۱۳۹۸)
۱۳. حاجتی، میر احمدرضا، عصر امام خمینی، انتشارات، تهران، ۱۳۸۷.
۱۴. حکیمی، محمود، با پیشگامان آزادی، اندیشه‌ها و کوشش‌های فرهنگی و سیاسی حاج میرزا حسن رشديه ی تبریزی، تهران: قلم، چاپ دوم، ۱۳۸۷.
۱۵. دانایی، محمدحسین، خاطرات محمدحسین دانایی، دو برادر ناگفته‌هایی از زندگی و زمانه جلال و شمس آل احمد، تهران، اطلاعات، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
۱۶. کوش، دنی، مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی، ترجمه فریدون ویدا، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۸۱.
۱۷. روحانی، سید حمید، آوای انقلاب، انتشارات دارالفکر، تهران، ۱۳۷۶.
۱۸. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ ق.
۱۹. عیوضی، رحیم و فراتی، محمدجواد، درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی ایران، قم، معارف، چاپ دوم، ۱۳۹۰ ش.

۲۰. موثقی، احمد، علل و عوامل ضعف و انحطاط مسلمین در اندیشه‌های سیاسی و آراء اصلاحی سید جمال‌الدین اسدآبادی، تهران، نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۸ ش.
۲۱. میرزا بیگی، علی، نقش نیازهای روانی در بهداشت روانی و آموزش و پرورش، تهران، اطلاعات، چاپ چهارم، ۱۳۷۳ ش.
۲۲. واقدی، محمدبن‌عمر، المغازی، تحقیق مارسدن جونس، بیروت، اعلمی، چاپ سوم، ۱۴۰۹ ق.
۲۳. یوسفی، هدایت، ریشه‌های عقب‌ماندگی مسلمانان در اندیشه امام خمینی (ره)، انتشارات مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، تهران، ۱۳۸۵.

ب: مقاله‌ها

۱. رجایی، علیرضا، نقش خودباوری در نهضت تولید علم و جنبش نرم‌افزاری و آزاداندیشی، چاپ‌شده در مجموعه مقالات نخستین کنگره بین‌المللی، نهضت تولید علم، جنبش نرم‌افزاری و آزاداندیشی، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۴ ش.
۲. صمد یار، حسین، نقش خودباوری در نهضت تولید علم و جنبش نرم‌افزاری و آزاداندیشی، محل انتشار: کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی سال: ۱۳۹۲، دوره: ۲، شماره: ۸.
۳. قلی پور، آرین، علی پیران‌نژاد، بررسی اثرهای عدالت در ایجاد و ارتقای خودباوری در نهادهای آموزشی، مجله پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۳، ۱۳۸۶ ش.
۴. هدی، محمدحسین، مصاحبه ماهنامه اسلام و غرب، دفتر تحقیقات اسلامی وزارت امور خارجه، تهران، ۲۸ آذر ۱۳۷۸.

ج: سایت‌ها

1. <http://www.imam-khomeini.ir/>